



راهکارهای درمانده در مسئله آب: تجربه توسعه سامانه‌های آبیاری تحت فشار

نرگس آذری

توسعه سامانه‌های آبیاری تحت فشار به عنوان برنامه اقدام اصلی دولت، در مواجهه با بحران آب و کنترل آن در بخش کشاورزی، از برنامه اول توسعه تاکنون در دستورکار بوده است. تسهیلات پرداخت شده توسط دولت از سال ۱۳۶۸ تاکنون، موجب پیوستن حدود ۱/۳ میلیون هکتار از اراضی فاریاب به این سیستم‌ها شده است. مطابق سیاست‌های اتخاذ شده وزارت کشاورزی در سال ۱۳۹۴، مقرر است تا در یک افق ده‌ساله ۴ میلیون هکتار از اراضی کشاورزی کشور مجهز به سامانه‌های آبیاری تحت فشار شوند (تقریباً معادل ۵۳٪ اراضی فاریاب). اگرچه این برنامه‌ریزی بلندپروازانه است و بسیار دورتر از مرزهای واقعیت قرار دارد اما به نظر کارشناسان باید در خود هدف پیش‌بینی شده نیز تردید کرد.

بر اساس نظر منتقدان، ترویج این روش‌ها در واقع ترویج توسعه کشاورزی از طریق ایجاد زمینه‌های سرمایه‌گذاری در آن است، این در حالی است که کشور به لحاظ اکولوژیک، توان تاب‌آوری توسعه کشاورزی را ندارد. محدودیت‌های سرزمینی تحت تأثیر بهانه‌هایی مانند روش‌های نوین آبیاری قرار نمی‌گیرد و سرمایه‌گذاری آن هم از نوع دولتی در بخش کشاورزی نتیجه‌ای جز رشد ناپایدار و پرهزینه این بخش ندارد.

سرمایه‌گذاری دولت در این زمینه، با هدف تحقق کاهش آب مصرفی بخش کشاورزی به میزان ۱۱ میلیارد متر مکعب (مطابق اهداف برنامه ششم) صورت می‌گیرد، ایجاد فضای رسانه‌ای پیرامون نجات بخشی این روش‌ها و بیان اهداف غیرواقعی از زبان مسئولان، مورد نقد جدی جامعه دانشگاهی است. برای نمونه، این سیاست با عنوان «آبیاری تحت فشار برای افزایش سطح زیر کشت» معرفی می‌شود، به عبارت دیگر، اجرای این روش‌ها مترادف با ایجاد منابع جدید آبی معرفی و تبلیغ می‌شود. در وزارت نیرو، اظهارنظرهایی درباره صرفه‌جویی گسترده در مصرف آب کشور با استفاده از این روش‌ها شنیده می‌شود. در وزارت جهاد کشاورزی، دفاع جدی از اثربخشی این روش‌ها صورت می‌گیرد. در مجلس شورای اسلامی عنوان می‌شود که اگر ۳۵ درصد راندمان کشاورزی را به ۸۰ درصد برسانیم می‌توانیم سطح زیرکشت را دو برابر کنیم. در ستاد احیای دریاچه ارومیه گفته می‌شود که برای احیای دریاچه، نیاز به ۹۰۰ مترمربع آبیاری قطره‌ای و ۵۰۰ مترمربع آبیاری بارانی است و در این صورت صرفه‌جویی موردنیاز برای تأمین آب موردنیاز دریاچه مهیا می‌شود. در طرح تعادل بخشی آب‌های زیرزمینی نیز رد پای این طرح وجود دارد.

این در حالی است که انتظار «افزایش راندمان بخش کشاورزی» با تأکید بر اصلاح روش‌های آبیاری اساساً غیرواقعی است و تکنولوژی‌های به‌کاررفته نقشی در صرفه‌جویی واقعی آب ندارند. تجاری‌سازی روش‌های آبیاری تحت فشار، سیاستی بوده است که موجب رشد شرکت‌های تجاری

و مهندسی مرتبط و گردش سرمایه بالا در آنها شده است، تمرکز سرمایه و انتظارات در این روش‌ها، مانع از توجه و سرمایه‌گذاری دولتی بر روی سایر شیوه‌های آبیاری، مانند آبیاری نوین و مدرن سطحی و یا سازه‌های مدیریت آب مانند قنات شده است.

سیاست توسعه روش‌های نوین آبیاری تحت فشار به روشی که در کشور اجرا می‌شود، با جذب سرمایه‌های دولتی و خصوصی موجب افزایش سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، افزایش سطح زیر کشت و بدین وسیله تشدید بحران آب زیرزمینی در کشور می‌شود. گزارش‌های آماری که در این زمینه منتشر می‌شود بدون در نظر گرفتن تفاوت مقداری و بنیادی راندمان آبیاری در مقیاس خرد (مزرعه) و کلان (حوضه) است (در مقیاس مزرعه، فرونشست عمقی هرزآب محسوب می‌شود و جلوگیری از آن به عنوان افزایش راندمان تعبیر می‌شود، ولی در مقیاس حوضه، این بخش مجدداً بهره‌بردار می‌شود). عدم احتساب راندمان آبیاری در مقیاس حوضه، خطای راهبردی جدی در این گزارش‌های رسمی است.

از سوی دیگر، شرکت‌های متعددی در سال‌های اخیر با موضوع طراحی و اجرای سیستم‌های نوین آبیاری در کشور ایجاد و عده زیادی در این حوزه مشغول به فعالیت شده‌اند، این شرکت‌ها به عنوان یکی از ذینفعان اصلی و مروجان این روش‌ها در میان بهره‌برداران مطرح هستند. در حال حاضر، ۴۱۰ شرکت مشاور و ۱۲۰۰ شرکت پیمانکار سامانه‌های نوین آبیاری در کشور فعال هستند و ۳۱۲ شرکت تولیدکننده و واردکننده نیز حضور دارند که بسیاری از آن‌ها در قالب انجمن‌های صنفی متشکل شده‌اند.

این شرکت‌ها بر اساس تجربیات به دست آمده در سال‌های اخیر، اکنون روش‌های جدیدی از آبیاری تحت فشار را معرفی و به بازار عرضه می‌کنند، در حالی که هدف‌گذاری مورد ادعای آن‌ها، مورد قبول بیشتر دانشگاهیان نیست و آن را اساساً نادرست و غیرعلمی می‌دانند. در این میان، کشاورزان بسیاری با دریافت





تسهیلات دولتی، به مشتریان این شرکت‌ها تبدیل شده‌اند، بررسی‌ها نشان می‌دهد در موارد بسیار، فاصله زیادی میان آمار و اهداف ارائه شده از سوی شرکت‌های خصوصی ارائه‌دهنده خدمات در این بخش با نتایج واقعی به دست آمده وجود دارد، کشاورزان زیادی به دلیل شکست در این پروژه سرمایه‌های اندک خود را از دست داده‌اند و قادر به بازپرداخت اصل و سود تسهیلات دریافتی نیستند. هیچ برآوردی از میزان سرمایه‌های بخش خصوصی و دولتی، میزان خسارت‌های احتمالی کشاورزان و یا سودآوری‌های احتمالی در این بخش، موجود نیست.

برخی از درس‌آموزی‌ها از این تجربه به شرح زیر است:

۱- تمديد و افزایش بودجه و انتظارات از این سیاست در هر یک از ۵ برنامه توسعه، بدون وجود واقعی هرگونه ارزیابی و نظرخواهی کارشناسانه، نشان‌دهنده نوعی اعتقاد بدون پشتوانه علمی و عملی به یک راه‌حل احتمالی، بر مبنای چشم‌اندازی نادقیق و غیرواقعی از آینده است.

۲- عدم باور و التزام عملی به مدیریت منابع آبی کشور بر مبنای حوضه آبریز و جایگزینی طرح‌های ملی و تقسیم وظایف سازمانی، زمینه را برای ارائه گزارش‌ها در مقیاسی نادرست برای توجیه اقدامات سه دهه‌ای فراهم می‌آورد.

۳- بهره‌مندی از روش‌های نوین و غیربومی به‌عنوان راه‌حل کشف شده از دنیای خارج، در کشور ما سابقه‌ای دیرینه داشته و مبتنی بر نوعی رویکرد تحول‌خواهانه است. این رویکرد، مبنای ترجیح و توجیه سرمایه‌گذاری کلان و طولانی‌مدت بر روی روش‌های نوین آبیاری بوده است و علیرغم افزایش مداوم بیلان منفی ذخایر آب زیرزمینی در همه حوضه‌های آبریز کشور ادامه یافته است، درحالی‌که روش‌های تاریخی بهره‌برداری و مدیریت منابع آبی کشور همچون قنوت (که همچنان عملکردی قابل قبول دارند) به فراموشی سپرده شده‌اند.

با توجه به موارد مذکور، بازنگری در سیاست‌های کلان مدیریت آب بر اساس وضعیت بحرانی آب کشور ضروری است و پیشنهاد می‌شود کاهش سطح زیرکشت به‌عنوان راهبرد اصلی مورد توجه قرار گیرد. کاهش سطح کشت به میزان ۲/۵ هکتار در کشور در برنامه قرار گیرد و اولویت اصلی جهاد کشاورزی باشد، زمین‌های کشاورزی که از روش‌های نوین آبیاری استفاده می‌کنند نیز مستثنا نشده و ملزم به کاهش سطح زیر کشت گردند. وزارت نیرو برای تحویل حجمی آب و کنترل و پایش آن برنامه‌ریزی و اقدام نماید. اعطای تسهیلات و امکانات آبیاری نوین، در برخی موارد باعث شده که در زمین‌های شور و غیرقابل کشت نیز افزایش سطح زیرکشت روی دهد، بنابراین، کاهش سطح زیرکشت، بدون در نظر گرفتن نوع و شیوه آبیاری، می‌بایست در دستور کار قرار گیرد و قوانین موجود مبنی بر اعطای تسهیلات و مجوز افزایش سطح زیرکشت ملغی گردد.

مأخذ: www.npps.ir
با اصلاح و تلخیص